

דף הרחבות לשיעור מספר 7 בנושא –

12811

מלאכות שאסרו למסור לנכרי משום מראית עין

❖ מה שנאסר מפני מראית עין אסור גם בחדרי חדרים. מדוע בנדון דידן אין איסור מראית עין כשנעשה מחוץ לתחום?

הגמרא במועד קטן עוסקת באיסור העסקת קבלנים משום מראית עין, ומחלקת בין הנעשה בעיר לבין הנעשה מחוץ לעיר.

אך במקומות רבים אמרו לנו חז"ל שהכלל הוא "כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית עין – אפילו בחדרי חדרים אסור" (שבת ס"ד, קמ"ו, ביצה ט, ועוד). אם כן למה איסור מראית עין מותר כאן אם זה נעשה רחוק ממקום היישוב?

רא"ש מסכת שבת פרק כב

כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין אפילו בחדרי חדרים אסור... ואין ראייה נמי מהא דתניא בפרק אף על פי [דף ס א] נחום איש גליא אומר צנור שעלו בו קשקשים ממעכו בצנעה ברגלו ואינו חושש ופסיק התם הלכתא כנחום. דשאני התם דליכא חשדא דאיסורא דאורייתא

הרא"ש מסביר שמה שנאסר מפני שהרואים חושבים שעובר על איסור דאורייתא אסור בחדרי חדרים. אך אם לכל היותר יחשדו בו שעובר על איסור דרבנן, האיסור הוא רק בפרהסייה. על סמך דבריו הסביר הט"ז –

ט"ז אורח חיים סימן רמג ס"ק ג

יש לתרץ דשאני הכא שאפ"י אם העכו"ם הוי שכירו של ישראל ועושה בשבילו אין כאן איסור דאורייתא אלא שבות דאמירא לעכו"ם היא שבות בזה לא החמירו כל שהיא במקום שאין שם מראית עין דכ"כ הרא"ש שם בפי חבית דבאיסור דרבנן לא אמרינן אפילו בחדרי חדרים אסור

מכוון שאמירה לנכרי היא איסור שבות, גזירת מראית עין היא רק לגבי מה שנעשה בפרהסייה.

ט"ז אורח חיים סימן רמג

אלא דצ"ע דהא כתב ב"י סי' רמ"ד בשם סמ"ג דמלאכה על ידי עכו"ם לישראל הוא דאורייתא

אך הט"ז נשאר בצ"ע לפי דעת הסמ"ג, שסובר שאמירה לנכרי אסורה מדאורייתא!
אולי אפשר ליישב את הקושיה בעזרת חילוק בין מראית עין לבין חשד –

פלתני סימן יג ס"ק ד

ואין הנדון דומה, דשם משום חשדא, והכא משום מראית עין, ומי מדמה זה לזה.

מהו ההבדל? באחרונים עולים שני חילוקים –

א. חשד הוא מצב בו הרואים יודעים שמה שהוא עושה אסור, וזהו החשד. מראית עין הוא חשש שהרואים לא יודעים מה אסור ומה מותר, וילמדו ממעשיו לעבור על איסור.

ב. מראית עין הוא מצב שלרואים יהיה ברור שהעובר עושה איסור, ולכן זה נאסר גם בחדרי חדרים. חשד הוא מצב שגם הרואים לא בהכרח יבינו שנעשה כאן איסור.

כפי שנראה בהמשך השיעור, על פי החלוקה הזאת האיסור בו אנו עוסקים, יותר מתאים לדיני חשד, בו אין בהכרח איסור בחדרי חדרים.

(חשוב לציין שהפלתני שם חולק על השוואה שעשה הפרי חדש. לפי הפרי חדש אין חילוק בין חשד לבין מראית עין).

❖ מה הקריטריון העולה מהירושלמי?

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שבת פרק א הלכה ח

תני אומנין עכו"ם שהיו עושין עם ישראל בתוך ביתו של ישראל אסור ובתוך בתייהן מותר. אי"ר שמעון בן לעזר במה דברים אמורים בקיבולת. אבל בשכר יום אסור. במה דברים אמורים בתלוש מן הקרקע. אבל במחובר לקרקע אסור.

הקריטריון בו עסקנו עד כה הוא הפרהסיה. ברייתא זו שהובאה בירושלמי מביאה עוד שני קריטריונים – היא מבחינה בין עבודה בבית ישראל ובבית הנכרי, וכן בין מלאכה הנעשית במחובר לקרקע ובמה שלא.

ביאור הגר"א אורח חיים סימן רמד

בד"א בצנעה. ירושלמי הנ"ל דבתלוש בביתו של א"י דוקא ובמחובר בעיר אחרת

הגר"א מעיר על כך שהשולחן ערוך הביא את הקריטריון הזה, והבחין בין צנעה לפרהסיה. בסעיפים הבאים הוא גם מבחין בין מחובר ותלוש מהקרקע (הרחבה על כך – בהרחבה הבאה). אך בירושלמי יש קריטריון נוסף – שהמלאכה תעשה בביתו של הנכרי!

ביאור הלכה סימן רמד סעיף א

* בצנעה - ... עיין ביאור הגר"א שציין ע"ז ירושלמי הנ"ל, דבתלוש בביתו של אינו יהודי דווקא. ולכאורה משמע מיניה דהוא מחמיר אם עושה אותה בפרהסיה, אף שהיא מלאכת תלוש שאין ידוע שהוא של ישראל. אבל לישנא דשו"ע שכתב שאין הכל מכירים וכו' אבל אם היתה ידועה וכו' משמע דהעיקר תלוי אם המלאכה מפורסמת שהיא של ישראל וכו"כ הגר"א בעצמו בביאורו על דברי הג"ה שבסעיף ב' ע"ש. והא דאיתא בירושלמי "בבית א"י מותר" היינו משום דכל כה"ג מסתמא לא מינכרא מלתא שהיא של ישראל ואפי' אם היא מלאכת פרהסיה שרי ואה"נ דאפילו אם הוא עושה אותה בר"ה שרי אם אינו מנכר לסתם ב"א שהיא של ישראל כמו שכתב ב"י שם בשם רבינו ירוחם [ואפשר עוד דבא הירושלמי שם לאפוקי אם הוא בבית ישראל] ונראה דכונת הגר"א ג"כ הכי אלא שחסר תיבת וכו' אחר תיבת בצנעה ור"ל על מה דכתב בשו"ע שאין הכל מכירים וצ"ח המקור לזה מדמצריך הירושלמי בביתו של א"י והיינו משום דהתם לא מינכרא מלתא שהיא של ישראל וכן מדמתיר במחובר בעיר אחרת והיינו הכל מטעם זה וה"ה כל כה"ג:

בכדי ליישב בין הדברים, הביאור הלכה אומר שצריך להבין את הירושלמי הפוך. אין הכוונה שתמיד יש לאסור את הנעשה בבית ישראל, אלא הכוונה היא שמלאכה שנעשית בבית הנכרי מותרת. לכן השולחן ערוך, שכתב שרק מה שפרהסיה ולצורך מחובר אסור, לא נצרך להביא את הקריטריון הזה.

❖ הרחבות – מלאכות תלוש המיועדות לחיבור לקרקע

כפי שראינו בהרחבה הקודמת, בירושלמי עולה הבחנה בין המחובר לקרקע לבין מה שאינו מחובר לקרקע. הרא"ש מגדיר את הדברים –

רא"ש מסכת עבודה זרה פרק א סימן כג

ירושלמי בפרק קמא דשבת דתניא ... במה דברים אמורים בתלוש מן הקרקע. אבל במחובר לקרקע אסור הלכך כל קבולת במחובר כבנין בית אסור. ואפי' בתלוש לצורך מחובר. כגון אם סיתת העובד כוכבים האבנים בביתו בשבת אסור. וכן מוכח בירושלמי דקאמר - בתוך ביתו מותר, ארשב"א בד"א בקבולת אבל בשכר אסור. בד"א בתלוש פירוש בהא אמר דקבולת בבית העובד כוכבים מותר. אבל במחובר לקרקע אסור. והיכי משכחת מחובר לקרקע בביתו של עובד כוכבים. אלא ודאי בתלוש לצורך מחובר קאמר. וכן שמעתי שזקיניו של אבא מורי בנו לו בית בקבלנות וסתתו האומנין האבנים (בביתו) + בביתו + בשבת ולא רצה לשקען בבנין

וכך פסק בשולחן ערוך –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רמד סעיף ב

לפסול האבנים ולתקן הקורות, אפי' בביתו של אינו יהודי אסור, כיון דלצורך מחובר הוא; ואם עשו כן, לא ישקעם בבנין.

שערי תשובה סימן רמד ס"ק [ה*]

וכתו' בדגול מרובה שאם הגוי מסתת אבנים שלו ומתקן קורות שלו שהישראל עשה עמו קבולת על הכל והברירה עוד ביד הגוי לסתת אבנים אחרים ולהחזיק אלו לעצמו אעפ"י שמפורסם שהוא לצורך ישראל מותר שזהו לא נקרא עדיין מלאכת ישראל ע"ש:

וכדברי הדגול מרובה פסק במשנה ברורה (סימן רמ"ד ס"ק י"ד)

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רמד סעיף ד

מלאכת פרהסיה, אפילו במטלטלין כגון ספינה הידועה לישראל, דינה כמו מלאכת מחובר.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רנב סעיף ג

ואם היתה מלאכה מפורסמת וידוע שהיא של ישראל, ועושה אותה במקום מפורסם, טוב להחמיר ולאסור.

לכאורה יש סתירה בין סעיף ד' בסימן רמ"ד וסימן רנ"ב סעיף ג. בסימן רמד נאמר שזה אסור, ואילו בסימן רנב נאמר שזו רק חומרה! הביאור הלכה (בסימן רמ"ד) כתב שיש לפסוק שאסור מדינא.

❖ שיטת המהר"ם המופיעה בהמשך התוספות

תוספות הביאו אפשרות שלישית –

תוספות מסכת עבודה זרה דף כא עמוד ב

והר"ם היה נותן טעם דלהכי מותר באריסות שדה, דכיון שאינו נוטל מעות בשכרו אלא נוטל בגוף הקרקע, דמי לשותף. אבל בקבלנות דבית, שנוטל מעות בשכרו, לא הוי כשותף, ואסור. ולהכי קאמר הכא דמרחץ אסור, דאריסותא למרחץ לא עבדי אינשי, דכיון שנוטל מעות בשכרו ולא שייך ליטול זה בגוף המרחץ אסור

ר"ת והר"י הניחו שיותר קל להקל בקבלן מאשר באריס. אכן בשיעור הקודם עסקנו רק בקציצה, שהיא קבלנות. רשב"ג חידש שיש אפשרות למסור מלאכה שלא בקציצה – על ידי אריס, שאריסותיה עביד. אך הנחת העבודה עד כה הייתה שמה שמותר באריסות, קל וחומר שמותר בקבלנות.

הר"ם אומר שהקריטריון של קציצה הוא הבסיסי מבחינת הנאה ממעשה הנכרי בשבת. אך מבחינת דיני מראית עין יש יתרון לאריס על פני הקבלן. חאת מכיון שאנו בוחנים לא רק את זמן עשיית המלאכה, אלא גם את אופן קבלת המשכורת. האריס, ומי ששכר את השדה לעבודתו, נוטלים מהקרקע עצמה. לכן הרואה רואה שהוא עבד בשביל הרווחים של עצמו. אך הרואה את העובד (קבלן או שכיר יום) מקבל משכורת לא יודע האם משכורת זו ניתנה בקציצה או בשכירות יומית. לכן מבחינת מראית עין קבלן גרוע מאריס.

א"כ לפי המהר"ם הקריטריון המרכזי הוא האם נוטל חלק מהיבול או מעות. אריס שנוטל חלק מהפירות עצמם אין איסור מראית עין, אך אם נוטל מעות בשכרו יש איסור מראית עין.

❖ הרחבות – מחלוקת הראשונים ביחס לארון קבורה, והשפעתה על מחלוקת מג"א וט"ז האם איסור ההנאה הוא מדינא או חומרה

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קנא עמוד א

נכרי שהביא חלילין בשבת - לא יספוד בהן ישראל, אלא אם כן באו ממקום קרוב. עשו לו ארון וחפרו לו קבר - יקבר בו ישראל. ואם בשביל ישראל - לא יקבר בו עולמית.

למה מחמירים כאן לאסור את הקבורה עולמית, הרי למדנו שבדרך כלל אוסרים רק 'בכדי שיעשו'!

רמב"ם הלכות שבת פרק ו

מת שעשו לו גוים ארון וחפרו לו קבר בשבת או הביאו לו חלילין לספוד בהן, אם בצנעה ימתין בכדי שיעשו למוצאי שבת ויקבר בו, ואם היה הקבר בסרטיא גדולה והארון על גביו וכל העוברין והשבין אומרים שזה שהנכרים עושין עכשיו בשבת לפלוני הוא, הרי זה לא יקבר בו אותו ישראל עולמית, מפני שהוא בפרהסיא

הרמב"ם שחיבר את הדין של איסור עולם לקריטריון של פרהסיה לכאורה מבין שזהו הדין בסוגיה שלנו. א"כ מה שנאמר בשבת קנ"א, שאסרו את הקבורה עולמית, הוא אותו הדין שנאמר במועד קטן (יב, הלישנא השניה (שם), שאם העסיקו נכרים במועד בפרהסיה שלא כדין יש לאסור את התוצר עולמית.

הר"ן על הרי"ף מסכת שבת דף סד עמוד ב

מאי שנא גבי ארון וקבר לא יקבר בו עולמית דהא פרכינן לה בגמ' ומשנינן בעומד בסרטיא כלומר במקום פרהסיא ואיכא גנאי למת

הר"ן לומד שהדין של איסור הקבורה בארון הזה הוא דין מיוחד לקבורה, משום בזיון המת. המשמעות היא שמה שנאמר במועד קטן, שהאמוראים אסרו את השימוש בבית על עצמם, באמת היה חומרה. מצד הדין מלאכת פרהסיה מותרת בדיעבד, לאדם חשוב ראוי להחמיר, ובמת אסור מדינא, משום גנאי המת.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכה סעיף יד

עשה א"י בשבת ארון או קבר לעצמו, מותר לישראל ליקבר בו; ואם עשאו בשביל ישראל, לא יקבר בו עולמית. ודוקא שהקבר בפרהסיא, והארון על גביו, שהכל יודעים שנעשה לפלוני ישראל; אבל אם הוא בצנעה, מותר ליקבר בו לערב, בכדי שיעשו.

למה השולחן ערוך בסימן שכ"ה פסק שאסור להשתמש במעשה הנכרי, ואילו בסימן רמד סעיף ג (ראה בדף המקורות עמוד 12) כתב ש"נכון להחמיר"?

מגן אברהם סימן רמז ס"ק יא

ואף על גב דבסימן שכ"ה סי"ד כתב ... מיהו כאן מדינא שרי, כיון דקצץ לו שכר ועכו"ם אדעתא דנפשיה קעביד לכן כתב דנכון להחמיר

המגן אברהם הסביר שבסימן שמ"ד מדובר על בניה שנעשתה בדרך מותרת, ואעפ"כ ראוי להחמיר (כמו שנאמר בלישנא הראשונה של הגמרא במועד קטן). בסימן שכ"ה מדובר על בניה שנעשתה שלא כדין. אם כן עולה שהמגן אברהם למד כמו הרמב"ם, ששתי ההלכות שוות – מלאכה שנעשתה בפרהסיא שלא כדין אסורה עולמית, ומלאכה שנעשתה בפרהסיא כדין – ראוי להחמיר.

ט"ז אורח חיים סימן רמז ס"ק ז

והך איסור לכל אדם שזכרנו היינו עכ"פ אינו איסור גמור מצד הדין כשאר איסורים מדלא מצינו בו איסור מפורש רק שאלו אמוראי לא רצו לעייל בגוה ש"מ דאין איסור להם רק לכתחלה החמירו על עצמם שלא לכנוס שם וכן לכל אדם

פרי מגדים אשל אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רמז סעיף ג

עיינן מגן אברהם. ... (מהלישנא בתרא) מבואר דלאחרים נמי אסור. והוקשה לו ז"ל מסימן שכ"ה סעיף י"ד דלאחרים כו', ותיירץ. ואם כן לענין אחרים חמיר כאן, ולדינא שם אסור לעצמו הואיל ולטובת ישראל עשאו, וכאן קיבולת קיל בזה "דנכון", ולא מדינא.... אבל הט"ז בסימן שכ"ה [ס"ק] י"ג בשם הר"ן [שבת סה, ב ד"ה וגרסי'] שגנאי כו', יע"ש, ואזיל לשיטתיה כאן [ס"ק] ד' דאף סיעייה ושכירי יום רק נכון, ובהכרח בסימן שכ"ה משום דגנאי.

הפרי מגדים מסביר שמחלוקת המגן אברהם והט"ז היא בעצם אם לפסוק כמו הרמב"ם או כמו הר"ן. לפי הרמב"ם יש איסור עולמי מדינא בכל דבר פרהסיא שנעשה באיסור, והסוגיה במועד קטן שציננה ש"אדם חשוב שאני" הוא רק מפני ששם לא היה איסור. לכן מה שכתב השו"ע בסימן רמ"ד מוסבר כשלא עשה איסור, ומה שפסק השו"ע בסימן שכ"ה הוא כאשר הבניה נעשתה באיסור. כך הסביר המגן אברהם את השולחן ערוך.

לפי הר"ן איסור מדינא הוא רק מפני גנאי המת, זה מה שפסק השו"ע בסימן שכ"ה. לכן מה שפסק השו"ע בסימן רמ"ד, שזו חומרה בלבד, נכונה גם כשהבניה נעשתה שלא כדין, שהרי אין להחמיר אם אין גנאי למת. וכך ביאר הט"ז את השולחן ערוך.

❖ הרחבות - מעסיק נכרים לעבוד ששה ימים, והם בוחרים לעבוד בשבת ו"לשבות" ביום ראשון

שו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן ס

ומצורף לזה עוד שהרי ידוע ששוכר את הפועל לעשות עמו ששה ימים בשבוע וכן משלמים לו שכר ששה ימים לשבוע, וא"כ דעת הישראל שינוח ביום השביעי שבת קדש ואך רק הוא הפועל לדעת עצמו מחליף קדש בחול ונח ביום חגו, נמצא מה שעובד בשבת לדעת עצמו עושה שינוח ביום א', אשר מפני צירוף כל הנ"ל היה נראה בפשיטות שאין כאן איסור שבות מעיקר הדין

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ז סימן נב

ואף שהכא שהוא כדי למהר שיגמרו שלא יופסד נמצא שהוא לטובת הישראל שזה אסור מדינא אף בקבלנות עיין בט"ז ובמג"א ובמ"ב ס"ק י' מ"מ אם שובתים הפועלים העכו"ם ביום הראשון נמצא שמה שעובדין בשבת הוא רק אדעתא דנפשיה דאין לישראל שום טובה בזה שעובדים בשבת דמצדו הא יכולים לשבות בשבת ולעבוד ביום הראשון, ואם עובדים גם ביום הראשון שנמצא שאם יעבדו גם בשבת יהי זה לטובת הישראל אסור מדינא, אבל מסתמא שובתים ביום הראשון.